SURXONDARYO VILOYATIDA KOMMUNISTIK MAFKURANING ADABIYOT, SAN'AT VA MA'NAVIY MADANIYATGA SALBIY TA'SIRI

Hotamov Abduvohid Boboxonovich,
Surxondaryo viloyat adliya boshqarmasi Denov tuman adliya bo'limi Denov tuman yuridik xizmat ko'rsatish markazi bosh yuriskonsulti.
UDK: 94(575.1)
https://orcid.org/0009-0006-0027-8588

Annotatsiya: Mamlakat taraqqiyotining har bir bosqichida klublarning siyosiy-tarbiyaviy, madaniy-oqartuv faoliyati mazmuni partiya ilgari surgan kommunistik qurilish vazifalari, konkret tarixiy sharoit, ideologiya kuchlari joylashuviga qarab belgilandi. Klublar va boshqa madaniy-oqartuv muassasalarining oqartuv ishlari axborot oqimining tobora ortib borishiga, fan-texnika revolyutsiyasi yutuqlariga bog'liq ravishda o'zgarib boradi. Turli-tuman formalarda, axborot, bilim tarqatish, ularni propaganda qilish o'chog'i sifatida klublarning roli borgan sari oshib bordi.

Kalit so'zlar: adabiyot, san'at va ma'naviy madaniyat, Surxondaryo viloyati, kommunistik mafkura, "Alpomish", "Navro'z", "Mehrjon", Qurbon hayit, Ro'za hayit, "Kommunizm sari" nomli she'riy to'plami.

Аннотация: На каждом этапе развития страны содержание политико-просветительской, культурно-просветительской деятельности клубов определялось в зависимости от задач коммунистического строительства, выдвигаемых партией, конкретных исторических условий, расположения идеологических сил. Воспитательная работа клубов и других культурно-просветительских учреждений меняется в зависимости от возрастающего потока информации и достижений научно-технической революции. В различных формах роль клубов как центров информации, распространения знаний и их пропаганды все больше возрастает.

Ключевые слова: литература, искусство и духовная культура, Сурхандарьинская область, коммунистическая идеология, поэтические сборники «Алпомиш», «Навруз», «Мехрджон», Курбан Хаит, Роза Хаит, «На пути к коммунизму».

Abstract: At each stage of the country's development, the content of political-educational, cultural-enlightenment activities of the clubs was determined depending on the tasks of communist construction put forward by the party, concrete historical conditions, location of ideological forces. The educational work of clubs and other cultural and educational institutions changes depending on the increasing flow of information and the achievements of the scientific and technical revolution. In various forms, the role of clubs as centers of information, knowledge distribution, and their propaganda has been increasing more and more.

Key words: literature, art and spiritual culture, Surkhandarya region, communist ideology, poetry collection "Alpomish", "Navroz", "Mehrjon", Kurban Hayit, Roza Hayit, "Towards Communism".

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Ma'lumki, har bir xalq madaniyatining tarkibiy qismi adabiyot va san'at hisoblanadi. Adabiyotda xalqning muayyan tarixiy hayotidagi va ruhiyatidagi xususiyatlari aks ettiriladi. Sovet hukmronligi va ma'muriy buyruqbozlik tuzumining yakka hokimligi sharoitida O'zbekistonda, jumladan, Surxondaryoda milliy-an'anaviy qadriyatlarga zid bo'lgan yangi "o'zbek sovet adabiyoti" shakllandi. Ta'kidlash joizki, ma'muriy buyruqbozlik tuzumi g'oyalarini keng yoyishda adabiyot asosiy qurollardan biri vazifasini o'tadi.

Xalqning ma'rifatga, milliy an'ana va ma'naviyatga bo'lgan intilishi sovetlarga xos

bo‘lgan siyosiy manfaatlar yo‘liga burildi. Yangi avlodni shakllantirishda siyosiy manfaatlar ustuvor qilib qo‘yildi. Eski adabiy muhitdan voz kechish ana shunday maqsadlarni ko‘zlab amalga oshirildi. Badiiy asarlardagi xalqning tarixi, diniy, milliy qadriyatlarini ulug‘lashga bo‘lgan intilishi hukmron mafkura tomonidan to‘sqinlikka uchradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). P.X.Pulatov, N.Gaibov, V.V.Ustinov, K.A.Akilov, S.Shermuxammedovlarning asarlari kommunistik mafkura asosida yaratilgan bo‘lsa-da, ularda gumanizm va madaniyat, madaniyatda milliylik va baynalmilallik dialektikasi va o‘zaro bog‘liqligining nazariy jihatlari o‘z aksini topgan.

X.G.Rasulov, A.Atamuradov, N.Xakimovlarning asarlari “qayta qurish” yillarida yaratilgan tarixiy va falsafiy asarlar hisoblanib, ularda zamonaviy o‘zbek milliy madaniyatining holati va rivojlanish yo‘nalishlari tahlil qilingan.

X.Tursunov, L.K.Shek, N.Ahmedov, M.Pak., A.Ro‘zmetov, B.Yu.Babaxanovlarning asarlarida mehnatkashlarni internatsionalizm ruhida tarbiyalash, bu jarayonda radio va televideniyening o‘rni, qayta qurish sharoitida partiyaning kadrlar siyosati kabi masalalar yoritilgan.

B.Yoqubov, T.Maminov, T.Qozoqboyev, U.Toshtemirov, U.Qoraboyevlarning asarlarida milliy an’analar, urf-odatlar, qadriyatlar nazariyasi tarixiga oid qator asarlar ham ma’lum nuqtai nazarda o‘rganilgan va ularga tadqiqot muallifining munosabatlari bildirilgan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ma’lumki, shaxsga sig‘inish avj olgan davrda mustaqil fikrga ega bo‘lgan, milliylikni ulug‘lagan ijodkorlar qatag‘on qilindi, ulardagi ijodiy mahorat va tashabbuskorlik yakson etildi. Shu bois adabiy muhit ahli ham kommunistik partiya qaror va buyruqlarini bajarib markscha-lenincha nazariyaga asoslangan asarlar yaratdilar. Bu yillarda shubhasiz Lenin siymosi, kommunistik partiya, Stalinni madh etuvchi adabiyot, asar va maqolalar keng tarqaldi. S.Qodirovning “Partiya”, Ch.Hamroyevning “Kolxoz qishloqlari”, T.Jumanovning “Yangi rassom va yangi portret”, N.Solayevning “Bu mening Vatanim”, S.Ahmedovaning “Vatan” she’rlari va boshqa ko‘plab adabiyot va asarlarda bu jarayonni ko‘rish mumkin edi[4].

Surxondaryodagi ijodkor R.Uzoqovaning “Kommunizm sari” nomli she’riy to‘plamiga g‘oyaviy mazmundagi she’rlar kiritilgan edi. Shuningdek, bu davrda o‘zbek xalqning qadimiy qadriyatlari, urf-odatlari va xalqchil g‘oyalarini aks ettirgan xalq og‘zaki ijodi namunalariga ham sinfiylik, partiyaviylik nuqtai nazarda tanqidiy tarzda baho berildi.

SSSR Yozuvchilar uyushmasi nizomida “sotsialistik realizm” uslubi ko‘p millatli sovet adabiyoti va adabiy tanqidining asosiy uslubi ekanligi qayd etiladi. Mazkur “sotsialistik realizm” uslubi ma’muriy-buyruqbozlik tizimining asosiy in’ikosi sifatida mavjud bo‘lib keldi va adiblar tafakkuri va ijod erkinligini chekladi. Badiiy asarlarda sotsialistik tuzumga xos aqidalar, partiyaviylik, sinfiylik bayrog‘i ostida g‘oyabozlik avj oldirilib, badiiy mahorat, san’atdagi iqtidor kabi jihatlar e’tibordan ko‘p holda chetda qoldirildi. Ammo, bir vaqtning o‘zida ta’kidlash joizki, bu davrda yaratilgan asarlar ichida badiiy saviyasi nisbatan yuqori bo‘lgan adabiyotlar ham yuzaga keldi.

Tadqiq etilayotgan davrda xalqimiz milliy bayramlari, diniy urf-odat va marosimlariga o‘tmish sarqitlari sifatida qaraldi. “Navro‘z”, “Mehrjon”, Qurbon hayit, Ro‘za hayit bayramlari emas, «O‘roq va bolg‘a» bayrami, «Paxta bayrami», 16 yoshga to‘lganlarga pasport berish marosimi, Ishchilar sinfi saflariga qabul qilish marosimi, «Kasbimdan faxrlanaman» temasidagi kechalar, veteranlarni pensiyaga uzatish va yoshlarni paxtakorlar safiga qabul qilish marosimlari, «Shanba oqshomi», «Gullar bayrami va «Qovun bayrami» singari bayramlar tashkillashtirildi. Chunki o‘sha paytlar “Navro‘z” va “Mehrjon” bayramlari sovet mafkurasining sodiq ijrochilari sanalgan

I.Usmonxo‘jayev va R.Abdullayevalarning qahriga duchor bo‘lgan davrlar edi[5].

Sovet hukmronligi davrida “Alpomish”, “Tohir va Zuhra”, “Farhod va Shirin” va boshqa qator xalq dostonlari jiddiy mafkuraviy-g‘oyaviy qarshilikka uchradi. 1952-yil 28-31 martda O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasining adabiyotchilar uyida bo‘lib o‘tgan majlisida “Alpomish” dostoni muhokama qilindi. Ma’lumki, Alpomish o‘zbek xalq qahramonlaridan biri bo‘lib, uning obrazida mehnatkash xalqning oliyjanob fazilatlari va orzu-umidlari ifoda etilgan3 . Ammo, tabiiyki muhokama jarayonida Alpomishga qonxo‘r bek, kishilarni ezuvchi zolim kishi deb baho berildi. Bu dostonni g‘oyaviy nuqsoni ko‘p asar sifatida kitob do‘konlaridan olib tashlashga qaror qilindi. Holbuki, “Alpomish” dostoni dunyo estetik tafakkuri tarixida kamdan-kam uchraydigan favqulodda va noyob badiiy hodisalardan biri hisoblanadi. Qadimda yaratilgan bu epos baxshilar tomonidan asrlar davomida kuylanib, xalq an’anasi sifatida bizning kunlarimizgacha yetib kelgan. “Alpomish”da tasvirlangan voqealar Surxon vohasida yashovchi Qo‘ng‘irot qabilasi hayotini ifoda etgan[6].

Surxondaryo viloyat drama teatri repertuaridagi “Farhod va Shirin”, “Navoiy”, “Layli va Majnun”, “Alpomish” kabi sahna asarlarining o‘rniga rus va yevropa mualliflari asarlari, jumladan “Uylanish”, “Sedaya devushka”, “Goluboy Dunay”, “Kommunist” singari sahna asarlari asosiy sahna asarlari maqomiga erishdi[7].

Bu bilan milliy sahna asarlarini ijro etish tamoman orqaga surib qo‘yildi. Biroq g‘arb mualliflarining asarlarini sahnalashtirishning murakkabligi, dekoratsiya ishlarining yaxshi yo‘lga qo‘yilmaganligi teatrlar ijod ahlining ushbu asarlarni ijro etishdagi mahoratining to‘liq shakllanib ulgurmaganligi bois qator qiyinchiliklar yuzaga keldi. Shu sababdan ham 1947-yildan O‘zbekistonning qator viloyatlardagi teatrlari musiqali drama teatrlariga aylantirildi. 1948-1957 yillar oralig‘ida Surxondaryo viloyat musiqali drama teatri o‘z faoliyatini to‘xtatdi[8]. Shu davrda teatr sahnasida kommunistik partiyaning “ijtimoiy buyurtma”si asosida sovet voqeligini tarannum etuvchi asarlari keng namoyish etildi. Masalan, K.Yashinning “Ikki kommunist”, N.Safarovning “Uyg‘onish”, K.Simonovning “Rus masalasi”, G.Muxtorovning “Muhabbat g‘unchasi” kabi asarlar shular jumlasidan sanaladi[9].

Sovet rejimining turli mafkuraviy tazyiqlariga qaramasdan madaniyat sohasida ham talantli ijodkorlar yetishib chiqdi. to‘g‘ri bu davrda ko‘plab klublar, madaniyat uylari, teatr va kinoteatrlar bunyod etildi. madaniyat muassasalarida xizmat qiluvchi ko‘plab mutaxassislar tayyorlandi. biroq, Sovet rejimi madaniyat muassasalariga o‘z siyosati va mafkurasining targ‘ibotchisi va yo‘riqchisi sifatida munosabatda bo‘ldi.shu sababli sovet rejimining mafkuraviy yo‘l-yo‘riqlari madaniy jarayonning to‘laqonli faoliyatiga yo‘l bermadi. aksincha milliylik va milliy ruh singdirilgan asarlarni yaratishishiga jiddiy tarzda qarshilik qildi. Bu esa butun O‘zbekistonda bo‘lgani singari Surxondaryo viloyati aholisining madaniy hayotida ham anchagina salbiy iz qoldirdi[10].

Sovet mafkurasi 1980-yillarda sovet yoshlar kelajak yaratuvchilari g‘oyasi asosida ularni yangi zamonaviy yashash, turmush tarzini kommunizm e’tiqodlariga moslashtirish, ularni o‘z millati urf-odatlari, an’analari, marosimlar va qadriyatlaridan voz kechishiga olib kelish, uni o‘ringa yevropa madaniyatini bir bo‘lagi bo‘lgan rus va rusiyzabon millatlar madaniyatiga jalb etish davlat siyosatining muhim dolzarb masalasiga aylangan edi. Shu munosabat bilan 1981 yil 20 aprel kuni Y. Oxunboboyev nomli sovxoz klubida mexanizator rayon sovetining deputati, ijroiya komitetining a’zosi, mexanizatsiyalashgan brigada boshlig‘i Shaydulloh Hazratov bilan uchrashuv o‘tkazildi. Kechaga sovxoz mehnatkashlari, Oybek nomli 16-o‘rta maktab bitiruvchilari taklif etildilar. Hazratov Sh. mehnat yutuqlari va mexanizatorlik kasbi haqida batafsil gapirib berdi. Kecha savol javob asosida o‘tdi. Kech oxirida Y.Oxunboboyev nomli sovxozning "Gulbahor" ansambli katta konsert namoyish etdi. 1981-yilda rayonda yangi urf-odalarni hayotga tatbiq etishda

qishloq klublari faoliyati ko‘rsatib mehnat qildilar. Pasport topshirish, pensiyaga kuzatish, kelin-kuyovlarni tantanali ravishda FHDYO idorasidan o‘tkazishi kabi tadbirlar qo‘shib o‘tkazildi. Rayonda 1981- yilda 61 ta nikohdan o‘tish bo‘lgan bo‘lsa, shuning 20 tasi rayon madaniyat uyida va qishloq klubi tantanali ravishda o‘tkazildi. Shular jumlasidan: Boypo‘latov Abdujabbor, Rahimov Oysanam, Mamatmurodov Ro‘zimurod, Ergashev Salim, Nurmatov Ahmad, Qobilov Karomat, Isayev Temir, Qurbonova Menglixol kabilarning nikohlari tashkil etildi[11]. Bu tadbirlar milliy mentaliteti va milliy o‘zlikka qarshi qaratilgan siyosatining o‘ziga xos usullaridan biri edi.

1980-yillarning ikkinchi yarmida o‘zbek yozuvchi va shoirlarning she’riy asarlari, qissa va hikoyalarida ham sovet davri illatlarini fosh etish istagi ustuvorlik qilgan[12]. 1980-yillar oxirida esa milliy ong va xalq tafakkuridagi yangilanishlar samarasi sifatida o‘zbek adabiyotida faqat unga xos ijtimoiy-estetik xususiyatlar namoyon bo‘lgan[13]. Shuningdek shu yillar she’riyatida ham kuchli ijtimoiy ruh hukm surgan, buning ustiga mamlakatda ro‘y bergan liberal kayfiyat tufayli she’rda badiiyatsizlik, pand-nasihat, quruq chaqiriqlar, yozg‘irishlar tendensiyasi ham kuchaygan.

Milliy adabiyotimizda qayta qurish davriga mos tarixiy haqiqatni tarannum etuvchi zamonaviy qahramon masalalariga ham muayyan darajada e’tibor qaratila boshlandi. Ijobiy qahramonning yangi bir shakli, ya’ni “kamchilikli ijobiy qahramon” yaratish an’anasi paydo bo‘ldi. Chunonchi, Omon Muxtorning “Davr mening taqdirimda”, “Tug‘ilish” romanlari, Odil Yoqubovning “Muqaddas”, “Tilla uzuk”, “Bir feleyton qissasi” asarlarida, shuningdek boshqa yozuvchilarning bir qancha asarlarida ham shu holatni ko‘rish mumkin[14]. Shu bilan birga, bu davrda adiblarimizning zamonning o‘zgara boshlaganligini yorqin tasavvur etuvchi asarlari nashr qilina boshlandi[15].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Sovet mafkurasi aholi orasida kommunistik g‘oyani keng targ‘ib etishda teatr va madaniyat muassasalaridan unumli foydalandi. Jumladan, bu to‘g‘risida partiya hujjatlarida shunday jumlalarni uchratish mumkin: “Sovet teatri o‘zining eng muhim vazifalaridan biri bo‘lgan aholini tarbiyalash ishini faqatgina sovet davlati yashashining asosi bo‘lgan sovet tuzumi siyosatini faol targ‘ib qilgandagina uddalay oladi[16]. Shu boisdan ham teatrlarda sovet voqealigini madh etuvchi asarlar ko‘plab namoyish etildi. Xalqning milliy mentaliteti, qadriyat va udumlari sof o‘zbekona turmush tarzini targ‘ib qiluvchi asarlar deyarli sahnalashtirilmadi. Shunday asarlarni sahnalashtirishga uringan dramaturg va rejissiyorlar ta’qib ostiga olindi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Yunusova X.E. O‘zbekistonda sovet davlatining milliy siyosati va uning oqibatlari. –T.: Zarqalam, 2005. -B.42.
2. Tursunov S., Qobilov E., Pardayev T., Murtazoyev B. Surxondaryo tarix ko‘zgusida. – Toshkent: Sharq, 2001;
3. Tursunov S., Qobilov E., Murtazoyev B., Pardayev T. Surxondaryo tarixi. –Toshkent: Sharq, 2004;
4. Сурхондарё вилоят давлат архиви. 313-фонд, 1-рўйхат, 417-иш, 13-варақ.
5. Сурхондарё вилоят давлат архиви. 313-фонд, 1-рўйхат, 427-иш, 12-13-варақлар.
6. Сурхондарё вилоят давлат архиви. 313-фонд, 1-рўйхат, 430-иш, 42-варақ.
7. Сурхондарё вилояти давлат архиви 313-фонд, 1-рўйхат 36-иш, 21-варақ
8. Маннон Уйғур номидаги Сурхондарё вилоят мусиқали театри. Театр ҳақидаги китоб 80-ёшда. – Термиз, 2015. – Б 15.
9. Сурхондарё вилоят давлат архиви. 313-фонд, 1-рўйхат, 56-иш, 96-97-варақлар.

10. Сурхондарё вилоят давлат архиви. 313-фонд, 1-рўйхат, 439-иш, 19-варақ.
11. Сурхондарё вилоят давлат архиви. 54-фонд, 1-рўйхат, 123-иш, 11-12 варақлар.
12. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. – Тошкент, 2000. – 654-б.
13. Ўзбекистон Республикаси. Т. 2002 йил 397-398-бетлар.
14. Акрамов Э. Тарихий шароит ва бош қаҳрамон. – "Ўз АС", 1985 йил 7 июнь.
15. Мирзаев С. Бадиий ҳақиқат талаби. – "Шарқ юлдузи", 1986 йил " 11, 196-б.
16. Шайхова Х., Назаров Қ. Умуминсоний қадриятлар ва маънавий камолот. – Тошкент: "Ўзбекистон", 1992. – Б.39.